

A Arte Paleocristiá: Contexto, Formas e Significado Teolóxico

1. Introducción e Contextualización Histórica

A arte paleocristiá esténdese cronoloxicamente dende o **século II** (coas primeiras manifestacións artísticas) até o **século VI d.C.** (momento no que conflúe coa arte bizantina e a arte xermánica).

Non é unha arte que rompa por completo coa tradición, senón que **adapta e reelabora** formas e técnicas romanas para poñelas ao servizo dunha nova ideoloxía: o **cristianismo**.

Liñas Temporais Esenciais

Distínguense dúas fases fundamentais, marcadas polo *status* legal da relixión no Imperio Romano:

Fase	Período	Status Legal	Características Artísticas
I. Clandestinidade ou Primitiva	Séculos II e III	Prohibición e Persecución (sobre todo con Decio e Diocleciano).	Arte de carácter funerario (catacumbas), de linguaxe simbólica e alegórica (para evitar a censura e a blasfemia). Escala íntima e discreta.
II. Triunfal ou Imperial	Séculos IV, V e VI	Edicto de Milán (313 d.C.) (legalización por Constantino) e Edicto de Tesalónica (380 d.C.) (relixión oficial por Teodosio).	Arte de carácter público e monumental . Desenvolvemento de tipoloxías arquitectónicas propias (basílicas), e uso do mosaico e os mármore como decoración luxosa.

O cristianismo necesitaba dotarse de espazos adecuados e dunha iconografía didáctica para a catequese das masas tras a súa legalización.

2. Arquitectura Paleocristiá

A arquitectura debe dar resposta a dúas necesidades: a **reunión de fieis para a liturxia** (basílicas) e a **veneración de lugares sacros ou reliquias** (martyria e baptisterios).

2.1. Arquitectura de Clandestinidade e Memoria

- **Domus Ecclesiae:** Eran casas privadas romanas (*domus*) adaptadas para o culto. Non eran edificios creados para a liturxia, senón adaptados discretamente, a miúdo en salas privadas.
- **Catacumbas:** Extensas redes subterráneas de galerías (*ambulacros*) escavadas na toba volcánica arredor de Roma. A súa función era exclusivamente **funeraria e comunitaria**. A diferenza dos cemiterios romanos, permitían o enterro xunto ao mártir, buscando a súa intercesión.
 - **Partes:** **Loculi** (nichos rectangulares nas paredes), **cubicula** (cámaras sepulcrais máis amplas e decoradas) e **criptas** (capelas sobre tumbas de mártires).

- **Edifícios de Planta Centralizada (Martyria e Mausoleos):**

- **Función:** Conmemorar a tumba dun mártir (*martyrium*) ou servir de mausoleo a familias imperiais cristiás.
- **Forma:** Circular, poligonal ou de cruz grega, cubertos por cúpulas. O seu énfase é a **verticalidade**, que simboliza o ascenso da alma e a permanencia eterna.
- **Simbloxía:** A planta circular e octogonal (oito lados) simbolizan o **oitavo día**, o da Resurrección de Cristo e a Nova Creación.
- **Exemplo: Mausoleo de Santa Constanza** (Roma, s. IV), construído orixinalmente por Constantino para a súa filla. A súa cúpula e o *deambulatorio* (corredor anular) definen o modelo.

2.2. A Basílica Cristiá: O Modelo Litúrxico

Tras o 313 d.C., a **basílica** (adaptada da basílica civil romana) consolídase como o modelo de templo. As súas características funcionais e espaciais reflicten a xerarquía do rito cristián:

Elemento	Función e Significado
Átrio ou Patio	Espazo de transición entre o mundo profano e o sacro.
Nártex ou Vestíbulo	Sala transversal á entrada, onde se colocaban os penitentes e os catecúmenos (aínda non bautizados).
Nave Central	Máis alta e ancha. Espazo para os fieis bautizados (Misa dos Fieis). Iluminada polo claristorio (fiestras superiores).
Naves Laterais	Máis baixas e estreitas, separadas por columnatas (ás veces con columnas reutilizadas ou <i>spolia</i>). Usadas para a circulación.
Matroneum	Galería superior sobre as naves laterais, reservada ás mulleres (non sempre presente).
Transepto	Nave transversal (nos grandes templos) que separa as naves do presbiterio, dando á basílica unha planta de cruz latina .
Presbiterio	Espazo elevado e reservado ao clero, acolle o altar . Adoita estar pechado pola schola cantorum (coro).
Ábsida	Nicho semicircular que pecha a nave central. Lugar onde se sitúa a cátedra episcopal (trono do bispo). É o punto focal teolóxico e artístico, decorado con mosaicos de Cristo en Maxestade.

Exemplos Clave:

- **Antiga Basílica de San Pedro do Vaticano** (Roma, s. IV, por Constantino): Gigantesca, con cinco naves, transepto e un *quadriporticus* (patio con catro lados).

- **Basílica de Santa Sabina** (Roma, s. V): Modelo de pureza e sinxeleza, con columnatas corintias e claristorio.

Comparación arquitectónica: antes y después del Edicto de Milán

Características	Antes del 313 (clandestinidade)	Despois del 313 (oficialización)
Espazos	Catacumbas, domus ecclesiae (casas privadas adaptadas)	Basílicas monumentais, baptisterios, martyria
Función	Funeraria, conmemorativa, discreta	Litúrxica, pública, representativa
Estilo	Sinxelo, simbólico, reducido	Monumental, con mosaicos, mármore, decoración rica
Materiais	Modestos (toba, estuco, pintura mural)	Pedra, mármore, mosaico, columnas reutilizadas (spolia)

3. Escultura Paleocristiá

A escultura de vulto redondo é **escasa** debido ao medo á idolatría (o segundo mandamento). Céntrase principalmente en pequenos obxectos litúrxicos e, sobre todo, nos **sarcófagos**.

Os Sarcófagos: Relevo Narrativo

Os sarcófagos son a principal manifestación escultórica, desenvolvendo unha iconografía de esperanza e salvación.

- **Tipoloxías de Relevo:**

1. **De Friso Continuo:** As escenas bíblicas (Antigo e Novo Testamento) sucédense sen interrupcións nin delimitacións espaciais claras, lidas de esquerda a dereita.
2. **De Estrígilos:** Decorados con ondas ou estrías (tipo *strigilis*), que enmarcan unha ou dúas escenas centrais.

- **Evolución Estilística e Datalle:**

1. **Século IV (Estilo Clasicista):** Obras como o **Sarcófago de Xuño Basso** (359 d.C.). Amosa un estilo que aínda busca o volume, o *contrapposto* e certa espacialidade, moi influído polo **relevo de tipo culto** romano.
2. **Finais do s. IV e s. V (Estilo Simplificado/Plebeo):** O relevo tórnase máis **plano**, as figuras son máis **esquemáticas** e teñen unha **cabeza desproporcionada** (énfase no rostro e os ollos, como reflexo da alma). A frontalidade anuncia a estética medieval.

Temas Fundamentais:

Buscan prefigurar a salvación cristiá. Son recorrentes **escenas de liberación e milagres**:

- O Bo Pastor.
- Daniel no foxo dos leóns.
- A adoración dos Magos.

- A resurrección de Lázaro.
- A curación do paralítico.

4. Pintura e Mosaico Paleocristián

As artes pictóricas serviron de **vehículo pedagóxico** para a transmisión da fe, evolucionando dende a discreción das catacumbas ao esplendor das basílicas.

4.1. Pintura Mural (Catacumbas)

- **Técnica:** Fresco, rápido e esquemático.
- **Estilo:** Recibe influencias do estilo pompeiano (división do espazo en paneis). O estilo é **simbólico-alegórico** e **lineal**, con figuras de trazo sinxelo.
- **Iconografía:** Predominan as **imaxes simbólicas** (peixe, áncora, orante, Bo Pastor) e algunhas escenas bíblicas (*historias*), dispostas sen fondo nin perspectiva. As cores dominantes son o vermello, ocre e verde.
- **Exemplo:** Frescos do **Cemiterio de Priscila** e **Cemiterio de Calixto** (Roma).

4.2. O Mosaico (Basílicas)

Tras o Edicto de Milán, o mosaico (arte nobre e custosa) convértese no medio decorativo preferido para ábsidas e arcos triunfais, asegurando a **inalterabilidade** da imaxe.

- **Técnica:** Uso de *tesserae* (pequenas pezas de pedra, vidro ou ouro), que reflicten a luz de xeito cambiante, creando un efecto de luxo e inmaterialidade.
- **Evolución Estilística:**
 1. **Século V (Roma):** Mosaicos de **Santa María Maior**. Mantense unha forte influencia da arte clásica: hai **volume**, **sombra** e un intento de **espacialidade**, con fondos azuis. As figuras son aínda *togadas* e dinámicas.
 2. **Século VI (Ravena - Transición a Bizancio):** Os mosaicos de **San Apolinar Novo** e **San Vital** (xa baixo influencia bizantina) marcan o cambio.
 - **Estilo:** **Frontalidade** absoluta, **hieratismo** (rixidez) e **desmaterialización** da figura.
 - **Fondo:** Substitúese o azul polo **fondo dourado**, que simboliza o ceo, a luz divina e a atemporalidade (superación do espazo e o tempo terreaís).

5. Simboloxía e Iconografía Paleocristiá

A necesidade de disimulo na clandestinidade e a posterior necesidade de catequese xeran un vocabulario visual específico. Os símbolos máis relevantes son:

Símbolo	Forma (Se Aplica)	Significado Teolóxico Ampliado
---------	-------------------	--------------------------------

O Peixe	Acróstico (IXΘY\Sigma)	Lema esencial da fe cristiá: <i>Iesus Xristos Theou Uios Soter</i> (Xesucristo, Fillo de Deus, Salvador).
O Crismón	(Χρ)	Monograma de Cristo, composto polas dúas primeiras letras gregas do seu nome (<i>Ji</i> e <i>Ro</i>). Símbolo da vitoria militar de Constantino (312 d.C.).
O Bo Pastor	Xesús cargando un año.	Orixe no <i>Kriophoros</i> pagán. Simboliza a Salvación e a alma salvada (o año perdido e atopado). É a imaxe máis común de Cristo no período primitivo.
A Áncora		Representa a Esperanza (a áncora como firmeza na fe) e, indirectamente, a Cruz (polas súas formas).
O Orante	Figura con brazos erguidos e abertos.	Representa a Alma do Defunto en estado de gloria. Formalmente deriva do xesto da oración ritual romana.
O Pavón		Pavo Real. Símbolo de Inmortalidade e Resurrección , pois a tradición popular cría que a súa carne non se corrompía.
A Viña e o Pan		Alusión directa á Eucaristía e ás palabras de Cristo: "Eu son a vide verdadeira".
O Delfín		Guía seguro cara á Salvación , e a miúdo aparece asociado á Áncora .

6. Conclusión: Valoración Crítica

A arte paleocristiá constitúe unha ponte entre a Antigüidade Clásica e a Idade Media. Non é só o reflexo do triunfo político e social da nova relixión, senón que constitúe o **laboratorio formal e iconográfico** do Occidente medieval:

1. **Transcendencia Formal:** Establece a **basílica** como o modelo construtivo do templo cristián por excelencia.
2. **Transcendencia Espiritual:** Substitúe o espazo interior romano, centrado no home, por un espazo litúrxico que conduce a mirada e o espírito do fiel cara ao **altar** e á **ábsida** (o lugar do Divino).
3. **Innovación Iconográfica:** Crea o primeiro corpus de imaxes adaptadas á teoloxía cristiá, que serán herdadas e desenvolvidas pola arte bizantina e románica.

En definitiva, el arte paleocristiano no solo refleja la victoria del cristianismo en el ámbito político y social, sino que inaugura una nueva concepción del arte como **vehículo de trascendencia y catequesis**, anticipando el esplendor del arte bizantino y medieval.